

Kirdî û Kirdasî de Tayê Xisûsiyet û Nuştişê Kelîmeyan

Roşan Lezgîn

Eno demo peyîn de, Enstîtuya Kurdî ya Amedê de nameyê xebata gramerî ser o awaniya kelîmeyan û tayê xisûsiyetê Kirdî yenê deformekerdiş. Mesela, yew kitabo bi nameyê **Ro ser zaravaya kirmancî Xebata Gramerî** ame weşanayiş. Eno kitab de qeydeyê ke zıwan de çinê yê, teber ra ameyê îlawekerdiş. Netîce de, sîstemê zıwanê ma yeno xerepnayiş, zıwanê ma enê xebatan ra yew ziraro pîl vînenê. Ez bawer kena ke enê çiyê menfî ke Kirdî de benê, bineyke tesîrê Kirdasî ra benê. Coka ez wazena tayê xisûsiyetan û şixulnayişê kelîmeyanê Kirdî û Kirdasî bidî têver û xeletîyê ke benê minaqeşe bikerî.

Verî ma bala xwu bidê kelîme ser.

kelîme (m): veng yan zî koma vengê ke sey elementêkê zıwanî qeydeyêk gore ameyê têhet û mehnaya xwu esta.

Kirdî û Kirdasî de di grûbê kelîmeyan estê:

1) Kelîmeyê Sadeyî

2) Kelîmeyê Pêrabesteyî

Kelîmeyê sadeyî, ê kelîme yê ke verbend (bi Tirkî: önek) yan peybend (bi Tirkî: sonek) nêgirewto û nêdusîyayê yewna kelîme ra.

Kelîmeyanê sadeyan ra nimûneyî:

Kirdî	Kirdasî
çim (n)	çav (n)
dest (n)	dest (n)
didan (n)	diran (n)
goş (n)	guh (n)
lew (n)	lêv (n, m)
linge (m)	ling (n, m)

por (n) por (n, m)

sere (n) serî (n)

sîne (m) sîng (n, m)

Kelîmeyê pêrabesteyî, ê kelîme yê ke verbend, peybend yan zî yewna kelîme dir ameyê têhet, dusîyayê pêra û yew formo newe virašto.

Kelîmeyanê pêrabesteyan ra nimûneyî:

Kirdî

Kirdasî

bêbextîye (m) bêbextî (m)

darnequr (n) darnequr (n)

goşare (m) guhar (n, m)

hakerûne (n) hêkerûn (m)

marmase (n) marmasî (n)

Herçiqas kelîmeyî kerrayê bingeyîn yê ziwani yê û her ziwani wayirê kelîmeyanê xwu yê orîjînal bo zî ancî ziwani tenya pê kelîmeyan nêbeno ziwani. Ma yew cumleya Tirkî nimûne bidê:

“Resmi hizmete mahsustur!” (Mexasusê xizmetê resmî yo!)

Heme kelîmeyê ena cumle Erebî yê. La sey ziwani ena cumle Erebî nîya. Çimkî enê kelîmeyî neke qeydeyanê gramerê Erebî gore, qeydeyanê gramerê Tirkî gore rêz biyê. Yanî kelîmeyî Erebî bê zî, ziwani Tirkî yo.

Derheqê babeta kelîmeyan û ziwani de, tayê filologî vanê, beno ke % 95ê kelîmeyanê ziwani xerîb bê la eke ziwani wayirê qeydeyanê orîjînal bo, gramerê xwu estbo, o ziwani o. Yanî ziwani de estbiyayişê kelîmeyanê xerîban qisûr nîyo, Kirdî de zî qisûr nîyo. La eke ziwani de kelîmeyêk estbo û ancîna merdim ziwani xerîbî ra kelîmeyan bişixulno, mehqûl nîyo. Ma vajê, cumleyêka winasî:

“Qapî qapatke!” (Ber bigêre/pade/racane.)

Kelîmeyê ena cumle, yanî “qapî (kapı)” û karê “qapat kerdişî (kapatmak)”î helbet Tirkî yê. La hawayê vatiş û cumle de şixulnayişê karê “kerdiş”î sîstemê Kirdî gore yo. Yanî zıwanê ena cumle Tirkî nîyo. Labelê seba ke muadilê enê her di kelîmeyan Kirdî de estê, coka mehqûl nîyo ke wina bêro vatiş. Eke termêk yan kelîmeyêk zıwan de qet çinê bo, îhtîyacî gore, yewna zıwan ra kelîme yena girewtiş yan zî yena viraştîş. La viraştîşî rê usêl lazim o. Ma vajê, kelîmeya “**verpers**”î kelîmeyêka viraştî ya. La viraştoxan neke îhtîyac ra, hîsîyat ra û mentiqê awanîya “**bersiv**”ê Kirdasî gore, herinda kelîmeya “**cewab**”î de viraşta. Îhtîmalêko pîl, mentiqê viraştîşî wina biyo. Înan xwu rê vato, “**verpers**” vera perse de diyeno. Labelê “**cewab**” tenya vera perse de nêdiyeno! Mehnaya “**cewab**”î zaf hîra ya. Ma vajê, mi embaza xwu rê yew mektûb şirawit. Mektûb de mi tu çî nêpersayo. Tenya mi vato “Ez to ra hes kena.” Aye zî cewab dayo vato “Ez hîna zaf to ra hes kena.” Seke aseno, tu “perse” meydan de çinê ya. La “cewab” esto û “**verpers**” nîyo!

Viraştîşê kelîmeya “**verpers**”î de yewna çiyê xelet zî eno yo ke “**verpers**”ê Kirdî Kirdasî de beno “**berpirs**”. Çiyê ecêb kirdasî mehnaya “sorumlu”yê Tirkî de ena kelîme şixulnenê neke mehnaya “cewab”î de. Kirdasî mehnaya “cewab”î de kelîmeya “**bersiv**”î şixulnenê ke îhtîmalêko pîl soranan “pasux”ê Farisî ver viraşta. Dima kirdasan Soranî ra girewta.

Ena babete de, yanî meselaya alerjîyê vera kelîmeyanê xerîban hende mibalexe bena, ge-ge mehnaya cumle xerepîyena. Ma bala xwu bidê enê cumleyan ser ke kitabê ***Ro ser zarawaya kirmanckî Xebata Gramerî*** de estê:

“Zarawaya kirmanckî di Kurdîstanê Tirkîya de yena **vajîyayiş**.” (r. 6)

“Di miyanê şarê kurdî de zarawaya ke zafêrî yena **vajîyayiş**, zarawaya kurmanckî ya.” (r. 9)

Ma her di cumleyan tercumeyê Tirkî bikerê:

“Kırmancca lehçesi Türkiye Kürdistan’ında **söyleniyor**.”

“Kürt halkı arasında en çok **söylenen** lehçe Kurmancca lehçesidir.”

Oxro ke “konuşma” û “söyleme/söylenme” di karê ciya yê. Ma biewnîyê ferhengê Grûba Vateyî ra:

konuşma: qiseykerdiş (n), qalîkerdiş (n), xeberîdayiş (n), mijûlîyayiş (n)

söylenme-I: vajîyayiş (n), ameyişvatiş (n)

söylenme-II (kendi kendine konuşma): vajirîyayiş (n), başîyayiş (n), vajorbîyayiş (n), vitvitîyayiş (n), witwitîyayiş (n), vitvitkerdiş (n), witwitkerdiş (n), pitpitîyayiş (n), pitpitkerdiş (n), xobixovatiş (n), xobixoqalîkerdiş (n), xobixoqiseykerdiş (n), xoxodeqiseykerdiş (n), xobixoxeberîdayiş (n), vîracekerdiş (n)

Herhal hesasîyetê camêrdî eno yo ke vato “**qise, qale, xebere**” Erebi ra yenê. Madem Erebi yê, ma ziwan ra vejê! Herinda nînan de yew kelîme zî nêameya vîr ke virazo, “**vajîyayiş** (söylenme)” mehnaya “**konuşma**” de şixulnaya û mehnaya cumle xerepnaya.

Bi eno hawa şixulnayişê enê karî de yewna problem zî eno yo. Tayê karê sadeyî yê Kirdî eynî sey Kirdasî hem bi ardimê karê “ame/yeno” yenê vatiş hem zî bi tena sereyê xwu virazîyenê, coka bi eno hawa şixulnayişê karê “vatiş”î zî xelet o. Mesela, kirdî nêvanê “yena roşîyayiş”. Yan vanê “yena rotiş” yan zî vanê “roşîyeno”. Senî ke Kirdî de yew qeydeyo sey “yena roşîyayiş” çinê yo, yew qeydeyo sey “yena vajîyayiş” zî çinê yo. Seba ke kar raşt bêro nuştîş, di alternatîfê ci estê:

1) “Zarawaya kirmanckî di Kurdîstanê Tirkîya de **yena** vatiş”

2) “Zarawaya kirmanckî di Kurdîstanê Tirkîya de vajîyena.”

Eke ma ageyrê kelîmeyanê Kirdî û Kirdasî ser, herçiqaş gramatîsyen û ziwananasanê kirdasan babeta kelîmeyan de hetanî nika tewir bi tewir teorî viraştê, mesela, tayêne vato, Kirdasî de kelîmeyê notrî estê. La heqîqet eno yo ke, kelîmeyê Kirdasî zî eynen sey Kirdî yan nêrî (bi Tirkî: eril) yan makî (bi Tirkî: dişil) yan zî zafhûmar (bi Tirkî: çoğul) ê.

Kirdasî de kelîmeyê zafhûmarî (zh) halê xwuserî de zafhûmar nêbenê. Mesela, Kirdasî de merdim neşkeno vajo “oğullar”. La Kirdî de sayeyê peybedê zafhûmarî “-î” de ma vanê “lajî”. Labelê Kirdî de, eke kelîme bi herfa vengine “-î” biqedêyo, seba ke di herfê venginê sey yewbînî nîne têhet, peybedê zafhûmarî “-î” yan zî tewangê zafhûmarî “-î”, “-î”yê peynîya kelîme weno. Nimûne:

“Elî[yî] ra vaje, cinî[yî] ameyî, kardî[yî] kol ê.”

Eno qeyde kelîmeyan de zafê reyan, peybendê zafhûmarî “-î” keweno, tenya herfa pêrabestişî “y” manena. Nimûne:

“Elîy ra vaje, cinîy amey, kardîy kol ê.”

Eno “y” herfa pêrabestişî ya, peybendê zafhûmarî nîyo! Yanî Kirdî de peybendê zafhûmarî “y” nîyo, tenya “î” yo. La enê embazan xwu ver ra yew qeyde îcad kerdo û wina nusnenê: DAÇEKÎY, bendawîy, karkerîy, ferhengêy ma...

Kar û kelîmeyê ke bi vengê “-e” qedîyenê, ge-ge herfa pêrabestişî “y” ra pey peybendê zafhûmarî “-î” yî vindî kenê. La gereka nêkerê. Nimûne:

“Wendoxê erjîyayeyî.” “Wendekarê ma ameyî.”

Mi cor de va, kelîmeyê ke Kirdî de zafhûmar ê, Kirdasî de zî zafhûmar ê. Ma vajê, kelîmeyê sey:

Kirdî	Kirdasî
ardî (zh):	arvan (ph)
berşoyî (zh):	berşo (ph)
danî (zh):	danû (ph)
destikî (zh):	destik (ph)
şelwalî (zh):	şelwal (ph)
pantolî (zh):	pantol (ph)
zimbêlî (zh):	zimbêl (ph)

Kirdasî de, neke halê xwuserî de, şixulnayiş de kelîme enê xisûsîyetê xwu nîşan dana. Nimûne:

Kirdî	Kirdasî
To ardê xwu tehnayî.	Te arvanên xwu hêrandin.
Berşoyanê xwu bike xwu payî.	Berşoyên xwe bike pîyê xwu.
Danîyan kenê sere ro.	Danûyan bi serî de dikin.
Destikanê mi bidê.	Destikên min bidin.

Şelwalê to weşik ê. Şelwalên te xweşik in.

To xwu rê pantolî dayî deştiş? Te ji xwu re pantol dan dirûtin.

To zimbêlê xwu taştê. Te zimbêlên xwu kur kirine.

Ma hetê şixulnayişê kelîmeyanê zafhûmaran ra bineyna bala xwu bidê her di lehçeyan ser. Kirdî de kelîmeyê zafhûmarî gama ke îzafe gênê, vengê “-î”yê peynîya xwu vindî kenê. Nimûne:

Tirkî	Kirdasî	Kirdî
Oğullar	Law	Lajî
Oğullarım	Lawên min	Lajê mi (Lajên mi?)
Oğlum	Lawê min	Lajê mi

Eke cumle kar bigêro problem çinê yo. Nimûne:

Tirkî	Kirdasî	Kirdî
Oğlum geldi.	Lawê min hat.	Lajê mi ame. (n)
Oğullarım geldi.	Lawên min hatin.	Lajê mi ameyî. (zh)

Gama ke ma enê hetî ra bala xwu danê zıwanî ser, aseno ke tayê kelîmeyanê bînan de zî eynen sey Kirdasî Kirdî de vengê “-n”yê esto. Nimûne:

Kirdasî	Kirdî
----------------	--------------

Gundîno, hela werin!	Dewijên, hela bêrê[n]
----------------------	-----------------------

Neke tenya Kirdî de zafê reyan Kirdasî de zî vengê “-n”yê peynîya kelîmeyan keweno. Mesela, nameyê romanê Erebê Şemoyî “Şivanê Kurmanca[n]” yo. Labelê ma ewnîyenê ke enê embazan nameyê “xebata gramerî” ser o, tiya de zî yew “y” îcad kerdo. Mesela, teorî yan zî formulê înan gore, enê cumleyî gereka wina peybend û îzafe bigêrê:

Kirdî	Kirdasî
--------------	----------------

To ardêy xwu tehnaîy.	Te arvanên xwu hêrandin.
-----------------------	--------------------------

Destikêy mi bidêy. (Halo oblîk) Destikên min bidin.

Şelwalêy to weşik êy.

Şelwalên te xweşik in.

Zimbêlîy derg êy.

Zimbêl dirêj in.

Mi vatbi ke Kirdasî de kelîme bi tena sereyê xwu, yanî halê xwu yê xwuserî de zafhûmar nêbena. Çimkî Kirdasî de peybendê zafhûmarî yê halê xwuserî çinê yo. Eke mesela nuqsanî bo, ena nuqsanî Kirdasî de muhîmêr a. La tu kes nêwurişto ena nuqsanî rê “y”eyêk peyda nêkerdo. Ma vajê, kesî nêvato ma Kirdî ra peybendê “-î” bigêrê û vajê “Lawî”? Yan zî nêvato ma Soranî ra peybendê “-ekan” bigêrê û vajê “Lawekan”. La enê hevalî hem vanê “*Di miyanê zarawayanê kurdî de tewer hewremanî [hewramî], zarawayan en kane yena pejernayiş.*” (r. 9) hem zî gênê Kirdî kenê sey Kirdasî! Madem Kirdî hîna “kan” a, qey Kirdasî nêkenê sey Kirdî?

Ena cumle de yewna çiyoyê balkêş zî eno yo. Seba ke nêvajê “qebûlkerdiş” (Erebî yo?) vato “**pejernayiş.**” Mintîqeyê Licê de “**pejernayiş**” yew hawayê “**rûçiknayiş**”î yo. Mesela, gilê dare ra velg pejernenê danê bizan. Nêzdîyê kelîmeya “**pencernayiş**”î zî esta, a yewna çiyoyê. Ê kelîmeyêka sey “**tewer**”î Kirdî de çinê ya, ena kelîme Kirdasî de mehnaya “**üstelik**”ê Tirkî de ya. Eke merdim ena cumle tercumeyê Tirkî bikero, herhal wina bena:

“Kürt lehçeleri arasında hewramani [hewramca] üstelik, en eski lehçe yolunuyor.”

Mi cor de va, Kirdasî de zî eynî sey Kirdî, kelîmeyî nêrkî (n), makî (m) û zafhûmar (zh) ê. La meselaya nêrkî û makîti de, kamcîn kelîme çiyoyê ra makî ya, kamcîn çiyoyê ra nêrkî ya, sedem û îzehê xwu çiyoyê? Enê hetî ra, yanî hetê “makî û nêrkîbiyayiş”ê kelîmeyan ra, miyanê gramatîsyen û ziwannasanê kirdasan de gelek teorîyê çiyoyê yenê vatiş la bingeyê tu teorî saxlem nîyo. Mesela, tayê vanê nerm û wuşkîya çiyoyê ra yo. Ê teorîya xwu gore yew delîl peyda kenê vanê, “Şeker huşk o, coka nêrkî yeno vatiş. La helawe nermek a, coka makî ya.” Tayê vanê çal û berzîya çiyoyê ra yo, tayê kelîmeyan kategorîze kenê vanê nêrkî û makîtiya raştî mecaz ra yo... Se vanê wa vajê, teorîyê înan binakokî yê, coka Kirdasî de zafê kelîmeyan hem nêrkî hem makî yenê vatiş. Mesela, tayê nameyê ezayanê wicûdê merdimî. Nimûne:

porê min (n) / pora min (m)

pozê min (n) / poza min (m)

sîngê min (n) / sînga min (m)

lêvê min (n) / lêva min (m)

lingê min (n) / linga min (m)

Meselaya nêrkî, makî û zafhûmarîya kelîmeyan de Kirdî têmîyanek nîya. Kirdî de çiqas kelîmeyê ke bi herfanê bêvengan qedîyenê, heme nêrkî yê. (Herfê bêvengî enê yê: Bb, Cc, Çç, Dd, Ff, Gg, Jj, Hh, Kk, Ll, Mm, Nn, Pp, Qq, Rr, Ss, Şş, Tt, Vv, Ww, Xx, Yy, Zz) Kelîmeyê ke ziwananê xerîban ra dekewtê Kirdî û bi herfa bêvenge qedîyenê, eke makî bêrê vatiş, miheqeq vengê “-e” gênê. Nimûne: otobuse (m), salone (m), kamyone (m)

Kirdî de tayê kelîmeyê ke bi herfanê venginan qedîyenê la ancî zî nêrkî yê, estê. (Herfê venginî enê yê: Aa, Ee, Êê, Ii, Îî, Oo, Uu, Ûû) Ma vajê, kelîmeyê sey nînan: astare (n), bira (n), ca (n), ga (n), zama (n), gule (n), goşare (n), goşe (n), rî (n), do (n), ko (n), ro (n), dû (n)

La peynîya enê kelîmeyan ra vengî kewtê. Mesela, enê kelîmeyanê nêrkî ra qismêk Farişî û Kirdasî de wina yê:

Farişî: birader, cah, gaw[nêr], damad, sitareh, golûleh, goşavareh, goşeh, çehrih, dox, koh, rodxane, dûd

Kirdasî: cih, dew, robar, duxan, rîh

Gelo eslê xwu de kelîmeyê nêrkî yê Kurdî (pêro lehçeyan de) heme bi herfa bêvenge qedîyenê la tayê kelîmeyan de vengê peynîya kelîme kewto? Seba ke merdim bieşko cewabêko kamil bido gereka xisûsiyetanê ziwananê kanan, heme lehçeyanê Kurdî baş bizano û ziwananê Îranî, bitaybetî ziwananê verînan dir baş miqayese bikero.

Kirdî de, eke kelîmeya nêrkî bi herfa vengine biqedîyo telafuzê xwu ciya yo. Yanî kelîmeyê nêrkî yê ke bi herfa vengine qedîyenê û nêrkî yê, giranîya telafuzî vengê peyînî ser o ya. Nimûne:

gule (n): kurşun **gule** (m): gül

vile (n): boyun **vile** (m): çiçek

roje (n): oruç **roje** (m): gün

Eke ma hetê “nêrkî û makîbiyayış” ra bala xwu bidê awanîya kelîmeyanê Kirdî û Kirdasî ser, mesela, Kirdasî de halo xwuser de, enê kelîmeyî wina yenê vatiş: Bamitnê (m), Bismil (n), Çinar (n), Dêrsim (n), Diyarbekir (n), Licê (m), Mûş (n), Pasûr (n), Sinê (m), Sîsê (m)

Seke aseno, nameyê ke Kirdî de nêrkî yê, Kirdasî de zî halo xwuser de eynen sey Kirdî bi herfa bêvenge qedîyenê. La nameyê ke Kirdî de makî yê û bi herfa vengine (-e) qedîyenê, Kirdasî de zî halo xwuser de bi vengê “-ê” qedîyenê. Yanî Kirdasî de kes nêvano “Bamitn”, “Lic”, “Sîs” yan “Sin”. Beno ke kelîmeyê makî yê Kirdasî zî halo xwuser de bi herfa vengine qedîyenê la zemanî dir tayê kelîmeyan eno vengê xwu (-ê/-e) vindî kerdo. Sey nimûneyî, kirdasî hem vanê “Av bide min.” Hem vanê “Avê bide min.” Hem vanê “Zelal hat.” Hem vanê “Zelalê hate.” Eslê xwu de formo peyîn ke peybendê makî “-ê/-e”yî xwu de muhafeze kerdo, hîna raşt o û Kirdî dir pê keweno.

Kirdasî de tayê mintîqeyan de qeydeyêk esto, kelîmeyê nêrkî gama ke tewangê “-î” gênê, orte ra tewêyenê. Mesela, herinda ke vajê “Mala Azadî.” Vanê “Mala Azêd.” Enê qeydeyî gore, Kirdasî de kelîmeyê makî zî “tewang” de îlaweyê “ê” gênê. Nimûne: “Ava zelal vexwe lê ava Zelalê vemexwe.”

La kirdasî tayê mintîqeyan de îzafeyê nêrkî “-î” fînenê. Nimûne:

“Mala Azad Mala Me ye.” “Özgür Ev Bizim Evimizdir. / Özgür’ün Evi Bizim Evimizdir.”

Senî ke aseno, her di halan de zî bi yew hawa vanê. La raştê xwu gereka wina bo:

“Mala Azad Mala Me ye.” “Özgür Ev Bizim Evimizdir.”

“Mala Azadî/Azêd Mala Me ye.” “Özgür’ün Evi Bizim Evimizdir.”

Kirdasî ge-ge seba nameyanê nêrkîyan zî îzafeyê makî “-ê” şixulnenê. Vanê “Ajansa Nûçeyan a Firatê”, “Xelata Wêjeyê ya Nobelê” ûsn. Mesela, eke merdim bi Kirdasî vajo “Kurê axê hat (n)” hem mehnaya “Ağa’nın oğlu geldi” de hem zî mehnaya “Toprağın oğlu geldi” de yo.

Raşt ci gereka wina bo: “Ajansa Nûçeyan a Firatî/Ferêt”, “Xelata Wêjeyê ya Nobelî/Nobêl”, “Kurê axayî hat (n): Ağa’nın oğlu geldi.” “Kurê axê hat (m): Toprağın oğlu geldi.”

Kirdasî ge-ge tewangê nêrkî “-î”yê seba kelîmeyanê makîyan şixulnenê. Mesela vanê, “Ji wî mêrikî ra bêje jina te nake bi wî jinî!” (Fekê Diyarbekirî de)

Ena rey, seba ke Kirdasî de bi enê deformasyonî nameyê şengeyan (dewan û şaristanan), yan zî ma vajê nameyê mekanan wina tadîyayê makîtî ser, sîrf seba ke Kirdî zî bibo sey Kirdasî, tayê kesî Kirdî de wina nusnenê:

Amede (m), Dêrsime (m), Çewlike (m), Gêle (m), Gimgima rengine, Hêniya rengine (m), Mûşe (m), Wane (m)

Herinda ke baş bala xwu bidê awanîya zıwanî ser û qeydeyanê zıwanî baş bişinasnê û formulîze bikerê, kitabane gramerê Kirdasî yê haziran wanenê, sey tercumeyê înan, sereyê xwu de teorî û formulanê sabîtan virazenê û şekil danê Kirdî. Hem vanê “*La zıwan xora çîyêko gîyan o, çekûyêy ke ro rêz û rêçikanê ey nêbê nêhemelnenno, miyanê xwu ra teber fînenno.*” (r. 7) hem zî qeydeyê ke zıwan de çînê yê, gênê teber ra dekenê miyanê zıwanî.

Mi cor de va, Kirdî de kelîmeyê makî bi vengê “-e” qedîyenê. Nimûne:

dare (m): ağaç golike (m): dişî buzağî

dar (n): kuru ağaç parçası golik (n): erkek buzağî

Tayê fekan de vengê “-e”yê peynîya kelîmeyanê makîyan “sey “-i” yeno vatiş, tayêne de zî kewto. Nimûne:

Ayşe: Eyşe > Eyşi > Eyş (m)

tavuk: kerge, kergi, kerg (m)

La kelîmeyê makî yê ke bi vengê “-a” û “-î” qedîyenê zî estê. Nimûneyî:

Dinya (m), Fatma (m), keyna (m), manga (m), mehkema (m), rêşta (m) gonî (m), kardî (m), misasî (m), vaşturî (m)

Kelîmeyê ke bi vengê “-î” qedîyenê Kirdî yê. La qismêk kelîmeyê ke bi vengê “-a” qedîyenê teber ra dekewtê zıwanî miyan. Kelîmeyê makî yê ke bi herfa “-a” û “-î” qedîyenê, êdî peybendê makîtî “-e” nêgênê.

La enê kesî yew qeydeyo newe îcad kerdo û wina nusneno: dinyaye, Fatmaye (m), keynaye (m), mangaye (m), rêştaye (m) gonîye (m), kardîye (m), misasîye (m), vaşturîye (m)

Kelîmeyê makî yê ke bi vengê “-e” qedîyenê, gama ke îzafe gênê, vengê “-e” keweno la vengê “-a” û “-î” nêkeweno. Nimûne:

gule (m): “Gula mi rindek a.” (Neke “Guleya mi rindek a.”)

vile (m): “Vila sûre.” (Neke “Vileya sûre.”)

manga (m): “Mangaya bore.” (Neke “Manga bore.”)

kardî (m): “Kardîya kalanî.” (Neke “Karda kalanî.”)

Kelîmeyanê nêrkî de vengê “-e”yê peynîya kelîme xwu tam paweno, vindî nêbeno. Nimûne:

gule (n): “Guleyê to estê?” Neke “Gulê to estê?”

vile (n): “Gune meke vileyê xwu de!” Neke “Gune meke vilê xwu de!”

name (n): “Nameyê to çi yo?” Neke “Namê to çi yo?”

mêrde (n): “Mêrdeyê aye ame.” Neke “Mêrdê aye ame.”

Bineyke zî ma bala xwu bidê şixulnayîşê edatanê “o” û “ro”yî ser. Çimkî eno heval enê edatan bi edatê Kirdasî “li”yî dir motamot yew hesebneno û xelet nusneno. Ma tayê cumleyan de bala xwu bidê enê edatan ser:

Kirdasî

Kirdî

Li kitêbê.

Kitab de.

Li (ji) deştê hatiye.

Deşte ra ameyo.

Di deştê re hatiye.

Deşte ro ameyo.

Li te nakeve!

[E]ra/re/ri/ro to nêkeweno! (Sana yakışmaz!)

Li te digerin.

[E]ra/re/ri/ro to geyrenê. (Seni arıyorlar.)

Li Zelalê xist.

Da Zelale ro. (Zelal’i dövdü.)

We li ser çi qise kir?

Şima çî ser o qisey kerd?

Me li ser xênî qise kir.

Ma banî ser o qisey kerd.

Me li serê xênî qise kir.

Ma serê banî de qisey kerd.

Em li serê xênî radizên. Ma serê banî de rakewenê.

Em li/di ser xênî re hatin. Ma banî ser ro ameyî.

Te baş li/di ber xwe da. To baş xwu ver da. (Sen çok iyi direndin.)

Te ji/li ber xwe ve da. To xovero da. (Sen kendiliğinden verdin.)

lihevexistin pêrodayiş (çarpışma, çatışma, dövüş, dövüşme)

lihevketin pêroginayiş (çarpışma)

lihevkirin / lihevhatin pêkerdiş / pêameyiş

Kirdî û Kirdasî de tayê halî bi vurnayişê cayê karî virazîyenê. Nimûne:

Kirdî	Kirdasî	Tirkî
Homa bid o Fate.	Xwedê bide Fatê.	Allah Fate'ye versin.
Homa Fate bid o.	Xwedê Fatê bide .	Allah Fate'yi versin.
Ez Licê ra ewnîyena .	Ez ji Licê dinihêrim.	Lice'den bakıyorum.
Ez ewnîyena Licê ra.	Ez li Licê dinihêrim.	Lice'ye bakıyorum.

Seke aseno, bitaybetî bi edatan virazîyayişê halî de mesela hende basît nîya!
Gereka ma hîna zaf bala xwu bidê ziwani ser. La eno heval zaf rehet her di lehçeyan keno sey pê:

“Li Ser Zarawayî Kirmanckî Xebata Gramerê” (Kirdasî la raşt)

“Ro Ser Zarawayî Kirmanckî Xebata Gramerî” (Kirdî la xelet)

“Zarawayî Kirmanckî Ser o Xebata Gramerî” (Kirdî la raşt)

Fealîyetêko winasî “xebata giramerî” nîya, raştêraşt “xerepnayişê gramerî” ya. Eke mesela sey yew ziwani nîşandayişê her di lehçeyan a, xwura sîstemê lehçeyanê Kurdî de xisûsiyetê karakterîstîkî sey yewbînan ê. Çiyo muhîm eno yo ke ma bi tesbîtanê sabîtan enê xisûsiyetanê karakterîstîkan vejê meydan. La ma xwu vîr ra nêkerê, bi hawayêko tebîî miyanê lehçeyan de tayê ferqî estê ke tesîrê xwu mehnaya cumle ser o kenê. Tenya seba ke şar vajo enê her di lehçeyî yew ziwani ê, raşt nîyo ke ma wurzê bi eno hawa zor bidê Kirdî û motamot bikerê sey Kirdasî. Eke ma wina şablonîk bifikirîyê û ma “ser o” bikerê “ro ser”

gereka ma tamamê sîstemê Kirdî de enê qeydeyî tetbîq bikerê! Yanî gereka ma heme cayan de edatê “o” û “ro”yî bikerê veredat. Mesela, gereka ma wina binusnê:

Kirdasî

Kirdî

Li Zelalê dixê.

Ro Zelale dano. (Dano Zelale ro.)

Wan li hev xist.

Înan ro pê da. (Înan da pêro.)

Eke wina bo, êdî Kirdîya ke esta nêmanena. Belkî yew ziwano viraşte, sey ziwane Esperanto bêro meydan ke şar qet ci ra fehm nêkero. Eno zî beno ziraro tewr pîl ke ma bi destê xwu danê ziwane xwu ro. Mi gore, eno merhele de vernîya averşîyayîşê Kirdî de tehlîkeyo tewr pîl eno hawa vetîşê kaos û anarşîyê enê qeydeyanê viraşteyan o ke bîlaheq enerjîyê ma xerc keno. Xulase, bi hezaran kelîmeyê ke verîna ziwane xerîban ra dekewtê ziwane ma, ma vajê, kelîmeyê sey “aqil (er)”, “cewab (er)”, “oda (tr)” ûsn ke ziwane ma de muadilê înan çinê yo, qet hewce nêkeno ke ma herinda înan de kelîmeyan virazê û înan îbtal bikerê. Hewce nêkeno ke ma herinda enê kelîmeyan de lehçeyanê bînan ra zî kelîmeyan bigêrê. Çimkî zafê reyan bunyeyê lehçeyêk kelîmeyanê lehçeya bîne qebûl nêkeno. Mesela, sey kelîmeyanê “**qebûlkerdiş**” û “**pejernayîş**”î. (Seba kelîmeya “**pejernayîş**”î ez ewnîyaya ferhengê Tirkî-Farisî ra, wina nuştö:

kabul: pezîriş, pezîraî

kabullenme: pezîrreften

kabul edilmek: pezîrefte şoden

Mi bi xwu fam nêkerd ke kurmancan yan zî soranan eno karo pêrabeste yê Farisî senî kerdo “**pejirandin**” û sey karê basîtî şixulnenê.

Axirî, herinda ke ma kelîmeyan de wina wuşkawuşk nasyonalîstî kenê, ma bala xwu bidê qeydeyanê raştnuştîşî yê ziwane xwu ser, hîna bifeyde yo. Çimkî ziwane bi qeydeyanê xwu beno ziwane neke bi kelîmeyan. Xwura kelîmeyan ser o neteweperwerî nêbena, ziwane de şoreş zî nêbeno! Neteweperwerî pawitiş û averberdişê pêroyîya ziwane de ya.

Xisûsiyetê karakterîstîkî yê kelîmeyanê Kirdî û Kirdasî, bitaybetî hetê nêrkî, makî û zafhûmarî ra, eynî yê. La hetê şixulnayîşê ziwane ra miyanê her di lehçeyan de

ferqî estê û gereka merdim enê xisûsiyetan bi nameyê tînzîkerdişê lehçeyan nêxerepno.

Meselaya qeydeyan de zî, raşt nîyo ke merdim ziwanî ra teber, sereyê xwu de yew teorîya sabît û şablonîke virazo yan zî yew qeydeyê lehçeyêk bigêro bikero teorî û ena teorî gore şekl bido lehçeyêk. Çiyo raşt eno yo ke, merdim baş bala xwu bido xisûsiyetanê ziwanî ser, karakter û qeydeyanê ziwanî baş bşinasno û merdim xwu ziwanî gore eyar bikero, neke ziwanî şablonê sereyê xwu gore.

Helbet gramer qeydeyan ra yeno meydan. La qeydeyê gramerî sey geometrî yan matematîkî sabît û wuşk nîyê. Matematîk de 2 x 2 keno 4 la gramer de wina nêbeno. Gramer de hertim îstîsnayî estê. Enê ra zî muhîmêr, zafê reyan, teorî û formulasyonê gramatîsyenan qet umûrê ziwanî de nîyê! Coka merdim wurzo tayê qeydeyan kîseyê xwu ra îlaweyê ziwanî bikero, enê de tu feyde ziwanî rê çinê yo. Xwura xebata gramerî di hawayî bena. A yewine ena ya ke merdim qeydeyanê gramerî tesbît bikero, ya diyine zî ena ya ke merdim enê qeydeyan îzeh bikero. Kîseyê xwu ra viraştişê qeydeyanê gramatîkan viraştişê yew ziwanê neweyî ra wetêr çiyêk nîyo.

Vanê “Bena ke çewtîy û kêmasîyêy min zafîy bê, bena ke heme zî çewtîy bê.” (r. 7) Eke merdim xebata xwu ra bawer bo, ena qale nêvano. Çimkî eno îfade nefsqicekî ra wetêr esas bêbawerîya îdîayan ra yeno meydan. Axirî, enê îfadeyî de xeletî (çewtî; eğriler) yewek ê, yanî aîdê yew kesî yê. La enê qeydeyê xeletî kursan de seke raştî bê, yenê mûsnayîş. Rojnameyan de yenê nuştiş û nuşteyê kesanê bînan zî enê qeydeyan gore yenê redaktekerdiş. Yanî yew lebata pête esta ke enê qeydeyî miyanê şarî ra vila bibê. Coka sînorê “min” ra vejîyenê, benê xeletîyê “ma”. Reya esta xeletîyê yew kesî benê xeletîyê yew milletî. Tarîx de nimûneyê enê zaf ê. Çimkî her kes nêzano ke xeletî xelet ê, eke bizano, xwura mesela çinê ya. Coka niyetê ma çi beno wa bibo, tesbîtkerdişê qeydeyanê ziwanî de, heta ke ma bi eqlêko kolektîf enê qeydeyan test nêkerê, raştîya înan ra temamen emîn nêbê, raşt nîyo ke ma nameyê dezgeyan ser o seke temamen raşt ê, bigêrê biweşanê û tetbîq bikerê.

Tiya de xetera muhîme ena ya ke, însanî neke tenya raştîyan ra, ge-ge bi zanayîş, qewlê tirkan ra *bile bile*, xeletîyan ra zî bawer kenê. Mesela, miyanê ma kurdan de vanê “Ti mi ra bawer kenê yan şarî ra?” Eke şar raşt vajo, terefdar yan merdimê ma xelet (çewt; eğri) vajo, ancî zafê ma misaît ê ke xeletîya

terefdarî bi raştîya şarî tercîh bikerê. Ênsanan de eno meylêko tebiî yo. La çiyê raşt û exlaqî nîyo ke merdim wurzo enê hîsîyatî suîstîmal bikero, binê versîya “zafan” de xeletîyan îcad bikero! Seba enê “zafanê miweqetan” zî helwêsta raşte ena ya ke raştî çî bena wa bibo, qey xatirê Heq û heqanîyetî, merdim raştî qebûl bikero, neke raştî bipejerno (biruçikno)!

Diyarbakir, 05.07.2012